

Redakcja: Beata Surmacz (dyrektor IEŚ), Tomasz Stępniewski (z-ca dyrektora IEŚ), Agnieszka Zajdel (sekretarz redakcji), Aleksandra Kuczyńska-Zonik, Jakub Olchowski, Konrad Pawłowski, Agata Tatarenko

Nr 72 (72/2019) | 23.10.2019

ISSN 2657-6996

© IEŚ

Agata Tatarenko

Jan Palach w czeskiej polityce historycznej: miejsce pamięci we Všetatach

9 października 2019 r. we Všetatach otwarto miejsce pamięci poświęcone Janowi Palachowi (*Památník Jana Palacha ve Všetatech*). Jest to kolejne upamiętnienie czeskiego studenta, który 16 stycznia 1969 r. dokonał aktu samospalenia na placu Wacława w Pradze. Jego postać zajmuje wysoką pozycję w pamięci zbiorowej Czechów odnoszącej się do powojennej historii tego kraju, a także w czeskiej polityce historycznej. Memoriał, który powstał w rodzinnej miejscowości Palacha, przedstawia jego losy i czyn w nowoczesnej, zdekonstruowanej formie, charakterystycznej dla czeskiego dyskursu pamięciowego*.

Dom rodzinny Jana Palacha, znajdujący się w miejscowości Všetaty, około 30 km na północ od Pragi, przez wiele lat był niezamieszany i niszczał. W 2014 r. został zakupiony przez czeskie Muzeum Narodowe. W 2015 r. ogłoszono konkurs na projekt przebudowy tego oryginalnego wiejskiego domu z małym ogrodem z 1929 r., który wygrali Miroslav Cikán i Pavla Melková z MCA Atelier. Autorem zorganizowanej wewnątrz wystawy jest historyk Petr Blažek. W związku z problemami finansowymi i trudnościami ze znalezieniem odpowiednich wykonawców i materiałów prace przeciągały się, co przesunęło termin zakończenia projektu. Ostatecznie to miejsce pamięci poświęcone Palachowi otwarto 9 października 2019 r. W uroczystości wzięli udział m.in. czeski minister kultury Lubomír Zorálek, metropolita Pragi i prymas Czech Dominik Duka, dyrektor czeskiego Muzeum Narodowego Michal Lukeš oraz była pierwsza dama Czech Livia Klausová.

Muzeum-miejsce pamięci we Všetatach. Po renowacji rodzinny dom Jana Palacha w dużej mierze zachował z zewnątrz swoją pierwotną formę. Pomalowany na szaro budynek został przebity kontrastową, pomarańczową (a więc w kolorze ognia – „pochodni”) bryłą o ostrych krawędziach – klinem, który w zamysle autorów projektu ma symbolizować wpływ czynu Palacha zarówno na jego rodzinę, jak i czeskie społeczeństwo. Zdaniem Michała Lukeša, określenie oddziaływania aktu czeskiego studenta na losy Czechów i jednocześnie jego interpretacja to cele, jakie stawia przed sobą nowo otwarta placówka.

Wewnątrz muzeum, w symbolicznej, przypominającej świątynię przestrzeni z ustawionym pośrodku pustym stołem, znajduje się minimalistyczna ekspozycja historyczna. Opisuje ona historię życia Jana Palacha i jego protest przeciwko apatii czeskiego społeczeństwa wobec inwazji wojsk Układu Warszawskiego w 1968 r. Pokazuje również odbiór społeczny i reakcje władzy państwowej. Wystawa prezentuje kilka autentycznych przedmiotów związanych z losami Palacha – jego teczkę, flagę państwową, którą nakryto jego ciało po śmierci, oraz maskę pośmiertną, wykonaną przez rzeźbiarza Olbrama Zoubka. Ważnym elementem ekspozycji są interaktywne ekrany, zawierające materiały audiowizualne. W muzeum można również obejrzeć film dokumentalny o Janie Palachu, którego reżyserem jest Olga Sommerová.

Dom rodziny Palachów został zatem zaadaptowany na nowoczesne muzeum narracyjne. Już sama jego forma architektoniczna stanowi swego rodzaju upamiętnienie. Oszczędna w środkach scenografia, nieliczne, acz symboliczne eksponaty, stonowana kolorystyka we wnętrzu oraz niestandardowe rozwiązania, takie jak np. niedokończone schody, które miałyby prowadzić na pierwsze piętro do pokoju Palacha, kreują atmosferę sprzyjającą zadumie. Twórcy ekspozycji wykorzystali różne metody, połączyli tradycyjne eksponaty z przekazem multimedialnym i nowoczesną scenografią. Dzięki takim rozwiązaniom cała struktura upamiętnienia buduje narrację o losach Palacha i powojennej historii Czech oraz zaprasza zwiedzającego do refleksji nad tymi problemami poprzez oddziaływanie na jego emocje.

Jan Palach w czeskiej polityce historycznej. Muzeum-miejsce pamięci we Všetatach to jedno z wielu upamiętnień Jana Palacha w Czechach. Postać studenta jest szeroko wykorzystywana w czeskiej polityce

historycznej po 1989 r. Przed aksamitną rewolucją pamięć o nim była podtrzymywana w sposób spontaniczny przez czeskie społeczeństwo. Tylko w samej Pradze na przestrzeni lat powstało kilka memoriałów poświęconych Palachowi. Część z nich – np. znajdujący się w miejscu aktu samospalenia, przy gmachu Muzeum Narodowego – stanowi oficjalne upamiętnienia, w pobliżu których odbywają się uroczystości rocznicowe z udziałem władz państwowych i samorządowych. Inne oficjalne praskie miejsca pamięci poświęcone Palachowi to „Dom samobójcy i Dom matki samobójcy” (cz. *Dům sebevraha a Dům matky sebevraha*, dwie kubiczne formy zwieńczone ostrosłupami symbolizującymi płomienie) oraz tablica pamiątkowa umieszczona na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola, gdzie studiował.

Jan Palach trafił na pomniki jako jedna z niewielu postaci z powojennej historii Czech, można zatem odnieść wrażenie, że symbolizuje postawę czeskiego społeczeństwa względem komunizmu, w domyśle – postawę sprzeciwu wobec komunizmu. Jest to jednak nadużycie. Samospalenie Palacha oznaczało symboliczny i faktyczny koniec wiary w „socjalizm z ludzką twarzą”. Paradoksalnie postrzeganie tego aktu w szerszym wymiarze – jako protestu wobec komunizmu – umożliwił i w pewnym sensie również zapoczątkował Václav Havel. Hasło „dialogu z komunistami” jego autorstwa, pod którym odbywała się czeska transformacja w latach 90., nie tylko tłumilo antykomunistyczne nastroje, wywołując napięcie społeczne, ale przyczyniło się także do braku faktycznej dyskusji nad okresem demokracji ludowej i rolą czeskiego społeczeństwa we wspieraniu tego systemu. Wyraźnie pokazuje to także mit aksamitnej rewolucji.

Jednocześnie Havel nadał państwową legitymację posługiwaniu się zdekonstruowanymi, często także zdekontekstualizowanymi upamiętnieniami, w tym – Palacha. Stało się tak poprzez ustawienie pomnika – pierwowzoru wspominanych wyżej „Domu samobójcy i Domu matki samobójcy” – w przestrzeni zamku praskiego, a więc dawnej siedziby królów czeskich i obecnej siedziby prezydenta Czech, gdzie urzędował także Havel. Pomnik umiejscowiono w ośrodku władzy, odsyłał on zatem do terytorium całych Czech. Miało to miejsce w 1991 r., a więc w okresie, kiedy w przestrzeni symbolicznie oczyszczanej z pomników będących elementem propagandy ZSRR ustanawiano nowe symbole, wokół których kształtowała się narracja o okresie demokracji ludowej. Powoływanie nowych bohaterów, którzy trafiali na pomniki, stanowiło ważny element polityki historycznej wobec przeszłości Czech po drugiej wojnie światowej. Było również próbą radzenia sobie z dziedzictwem sowieckim poprzez wprowadzenie przeciwstawnej narracji do przestrzeni publicznej.

Wnioski. Muzea narracyjne i miejsca pamięci stanowią ważny element polityki historycznej realizowanej przez różne podmioty państwowe i samorządowe. Pozwalają na kształtowanie pamięci zbiorowej i tożsamości narodowej, czego na gruncie polskim najlepszym przykładem jest Muzeum Powstania Warszawskiego. Nowoczesna forma tego rodzaju memoriałów często stanowi odpowiedź na brak zainteresowania historią przejawiany przez społeczeństwo, zwłaszcza przedstawicieli najmłodszych pokoleń, lub na potrzebę zachowania pamięci o określonych osobach i zjawiskach. Jan Palach zajmuje ważne miejsce zarówno w pamięci zbiorowej Czechów, jak i w czeskiej polityce historycznej. Można zatem stwierdzić, że adaptacja jego rodzinnego domu na poświęcone mu muzeum-miejsce pamięci wynikała nie z potrzeby budowania pamięci o nim i jego czynie, lecz raczej z chęci ponownego opowiedzenia jego historii w nowej formie, dostosowanej po potrzeb współczesnego odbiorcy. Rolą przestrzeni we Všetatech jest przede wszystkim umożliwienie zwiedzającemu refleksji nad losem Palacha, przeżycie jego tragicznego losu, a więc wywołanie emocji, które pozwolą na indywidualizację pamięci o akcie studenta, a także szerzej – o powojennej historii Czech. Nie bez znaczenia były także powody praktyczne. Dom rodzinny Palacha, czeskiego bohatera narodowego, popadał w ruinę i konieczne było podjęcie działań, które uchroniłyby go przed zniszczeniem.

* Na temat czeskiej polityki historycznej odnoszącej się do komunizmu zob. A. Tatarenko, *Relikty komunizmu: polityka historyczna wobec materialnego dziedzictwa sowieckiego w Republice Czeskiej*, „Prace IEŚ”, nr 1, Lublin 2019.